

SERFŐZŐ SZABOLCS

Néprajz és képhagyomány, avagy néprajzi képtudomány

Gerndt, Helge – Haibl, Michaela, Hrsg.: Der Bilderalltag.
Perspektiven einer volkskundlichen Bildwissenschaft.
Münster – New York – München–Berlin: Waxmann,
2005. 426 p. /Münchner Beiträge zur Volkskunde, 33./

Az itt ismertetett tanulmánykötet a müncheni Ludwig-Maximilians-Universität néprajzi intézete (*Institut für Volkskunde / Europäische Ethnologie*) fennállásának negyvenedik évfordulója alkalmából, 2004 februárjában *Volkskunde als Bildwissenschaft* (Néprajz mint képtudomány) címmel rendezett szimpózium előadásait tartalmazza. Az intézet a német „néprajzi képkutatás” (*volkskundliche Bildforschung*) egyik fontos központja, különösen Leopold Kretzenbacher tevékenysége nyomán, aki 1966–1977 között vezette az intézetet, s elsősorban a kegyképekhez fűződő legendákról írott művei révén vált ismertté (Kretzenbacher 1971).

A szerkesztői előszó tanúsága szerint a konferencia témaválasztását a világunkat mindinkább elárasztó képözön s az arra való tudományos reflexió igénye indokolta. Az 1990-es évek elejétől ugyanis egyre többen érvelnek amellett, hogy a kortárs nyugati kultúrában a képeknek, illetve a vizualitásnak egy újfajta hegemoniája jött létre azáltal, hogy a képek termelése és fogyasztása korábban elképzelhetetlen mértékben megszaporozódott. Állításuk szerint egy olyan képi fordulat (*iconic turn*) következett be,¹ melynek eredményeként „a vizuális kultúra nem egyszerűen része a mindennapi életnek, hanem maga a mindennapi élet” (Mirzoeff 2000), Hans Belting szerint pedig korunkban egyenesen a képek foglyaivá váltunk.

A képek minden korábbinál jelentősebb társadalmi szerepére vonatkozó teória nemcsak a hagyományos képtudományokra – mint például a művészettörténet vagy az esztétika – volt/van komoly hatással, hanem olyan tudományterületekre is, mint a filozófia, az irodalom- és történettudomány, vagy a biológia és a matematika.² Mindezek után természetesen a néprajztudományban is felmerült az igény, hogy reflektáljon a „képi fordulatra”, annál is inkább, mivel a képek, a vizualitás kutatása – különösen német és skandináv területen, *Bildlore*, *Bildkunde*, illetve „néprajzi képkutatás” (*volkskundliche Bildforschung*) néven – már az 1980-as évektől a néprajz egyik önálló kutatási területévé kezdett formálódni. Ez a Magyarországon talán kevésbé ismert tudományterület a hagyományos népművészet-kutatásnál jóval nagyobb tárgykört ölel fel, a képi ábrázolások sokféle műfajának szerepét vizsgálja az újkori népi/populáris kultúrában, az illusztrált röplapoktól a votív képeken és olajnyomatokon át a fényképekig. A „néprajzi képtudomány” kezdetei az európai etnológia svéd iskolájának klasszikusa, a lundí egyetem professzora, Nils-Årvid Bringéus nevéhez fűződnek, aki 1981-ben svédül, majd 1982-ben

németül jelentette meg *Volkstümliche Bilderkunde* című, máig alapvető művét (Bringéus 1982). Ebben a populáris vizuális kultúra olyan sajátosságait elemzi, mint a képek struktúrája (például sorozat, pár, ellentétpár stb.) vagy manipulálása (plágium, kompilálás, idézet stb.). Az 1980-as években kibontakozó kutatási irányzat három konferencia és az azokat kísérő tanulmánykötetek révén reprezentálta magát, a későbbiek során azonban úgy tűnik, némiképp kifulladás (Bringéus, ed. 1986; Brednich 1989; Kunt 1990; vö. Sajó 1991). Bár a harmadik konferenciának épp Miskolc adott helyet, a hazai néprajztudományban viszonylag csekély visszhangja volt a kezdeményezésnek, ezért is csengenek a magyar fülnek szokatlanul a „néprajzi képkutatás”, „néprajzi képtudomány” kifejezések.

A néprajz saját tudománytörténeti előzményei mellett a kortárs társadalomtudományi trendek is inspirálták a müncheni konferencia szervezőit és résztvevőit, akik egyébként az említett Nils-Årvid Bringéus kivételével mind német, svájci és osztrák egyetemeken néprajzos professzorai. Az elmúlt két évtized során – különösen az angolszász területen – egyre nagyobb teret nyert a különböző korok és társadalmak vizuális megnyilvánulásainak vizsgálatával foglalkozó vizuális antropológia, ami az utóbbi években (a *cultural studies* analógiájára) vizuális tanulmányok (*visual studies*) néven új, interdiszciplináris tudományággá, egyben erősen elméleti jellegű diskurzussá és rendkívül divatos intellektuális trenddé vált.³ Ennek hatása természetesen a művészettörténészekre volt a legnagyobb, akik sorra jelentették meg erősen antropológiai szemléletű műveiket. Közülük több immár magyarul is olvasható.⁴ A „képi fordulat” és a vizuális kultúra iránti megnövekedett érdeklődés jegyében az utóbbi időben Németországban is számtalan publikáció jelent meg egy születőben lévő új „képtudomány” jeleként, sőt egy „Virtuális Képtudományi Intézet” is létrejött,⁵ melyben művészettörténészek mellett számos más, a vizuális jelenségek iránt korábban kevésbé érdeklődő bölcsészeti- és társadalomtudományi diszciplína képviselői is együttműködnek.

Az itt ismertetett tanulmánykötetet e folyamat kontextusában kell értelmeznünk, mégpedig elsősorban a néprajz egyik megújulási kísérleteként, mely arra irányul, hogy a néprajz helyet biztosítson a maga számára a formálódó interdiszciplináris képtudomány keretei között. A kötet az úgynevezett „képi fordulatra” reflektálva azt próbálja tisztázni, mennyiben képes a néprajz a mindennapok vizualitását megragadni, illetve szaktudományi adalékokkal szolgálni egy interdiszciplináris képtudomány számára. A probléma megközelítésében és a kérdéskör tematizálásában meghatározó a kötetet szerkesztő Helge Gerndt szemlélete, aki a néprajzot általános kultúratudományként, így a jelenkori tömegkultúra vizsgálatára is alkalmas diszciplínaként értelmezi. Ebből eredően az újkori populáris kultúra vizuális jelenségei mellett a kortárs tömegkultúra, azaz a mindennapok képi világa (plakátok, fotó, média stb.) is szerves része az általa vizionált néprajzi képtudománynak (Gerndt 2002). Ő fogalmazza meg a bevezetőben a kötet központi kérdéseit is, melyek a néprajz kutatási területét, elméletét és módszereit egyaránt érintik: vajon a „képi fordulat” új kutatási paradigmát jelent-e a néprajz számára, hasonlóan a „nyelvi fordulathoz”? A mindennapok mellett a tudományban is egy új, sajátos legitimitást nyernek a képek? Mennyiben képes megfelelni az új kihívásoknak a néprajz mint képtudomány? Mit jelent a néprajzi képtudomány, s melyek annak meghatározó vonásai és kutatási területei?

A kutatási paradigmára vonatkozó kérdésre több tanulmányban is megtalálható a

válasz, mely szerint a populáris képek kutatásának hosszú hagyománya – különösen a néprajzi képkutatás alapvető munkái, Nils-Årvid Bringéus, Leopold Kretzenbacher, Martin Scharfe és Wolfgang Brückner művei (Brückner 1966; Scharfe 1968; Kretzenbacher 1971; Bringéus 1982) – szinte predesztinálja a néprajzot arra, hogy részese legyen az interdiszciplináris képtudománynak. Ugyanakkor több szerző is hangsúlyozza a képekre irányuló kutatás elméleti és módszertani megújulásának szükségességét. Ulrich Hägele egyenesen arra szólítja fel a néprajzosokat, hogy „mozduljanak ki a starthelyről” (381. p.), különben más tudományok, melyek közben a hétköznapi (populáris) képeivel is foglalkozni kezdtek, leigázzák őket. Hägele szerint épp a néprajz módszertani sokfélesége és nyitottsága szolgál jó alapként a hétköznapi képi világának (*alltägliche Bilderwelten*) kutatásához.⁶ Hasonló állásponton van Helge Gerndt is, aki szerint a képek egyre növekvő szerepe a mindennapi életben paradigmaváltást tesz szükségessé, miáltal „a néprajz a hétköznapi jelenségek vizsgálatának szaktudományává válhat” (31. p.). Gerndt egy olyan néprajzi képtudományt tart szükségesnek, mely „több a néprajz hagyományos vizsgálati területének (*alte Sachkanon*) pusztán additív kibővítésénél vagy a szövegről a képre való formális hangsúlyeltolódásnál” (32. p.). Programja ennek megfelelően igen átfogó, melynek a képelmélet, a képhagyomány, a vizuális kommunikáció és szemantika, valamint a szintaxis, a vizuális érzékelés mind fontos részei. Mindennek az adja a néprajzi specifikumát, hogy a mindennapok vizuális kultúrájára fókuszál.⁷

A kötet huszonnégy tanulmányát a szerkesztők hat tematikus fejezetbe rendezték, melyek az alábbi témákat járják körül: 1. a képek iránti érdeklődés; 2. a képek történeti dimenziója; 3. a képek közvetítése a modern hétköznapi életben; 4. a képekhez fűződő viszony; 5. a képek olvasása; 6. a vizuális kultúra kérdései. Minden fejezet elején egy rövid összefoglaló bevezető olvasható, a kötet végén pedig a „kultúratudományi képkutatás” ötoldalas válogatott bibliográfiája, illetve a szerzők rövid életrajza segíti az olvasót a tájékozódásban.

Az első, a képek iránti érdeklődés tudománytörténeti hátterét felvázoló fejezetet Helge Gerndt már idézett tanulmánya nyitja, melyben az általa elképzelt néprajzi képtudományt körvonalazza. Véleménye szerint ennek elsődleges feladata a képhagyomány és a képhasználat gyakorlatának vizsgálata, valamint a látható és a mentális képi világ közötti kölcsönhatás kutatása.

Wolfgang Brückner tanulmánya a tudományoknak a szöveghez és a képhez fűződő ellentmondásos viszonyát elemzi.⁸ A képi források elhanyagolásának okát abban a nyugati hagyományban látja, mely a megismerést „elsősorban gondolati úton tartja elképzelhetőnek” (36. p.). A posztstrukturalizmus nyomán – mely felismerte, hogy a képekhez hasonlóan a szövegek is konstrukciók, melyek a világról alkotott sajátos feltevéseket fejezik ki – Brückner a képeket is a szövegekhez hasonlóan tételezi, s arra szólítja fel a néprajzosokat, hogy – a szó szoros értelmében – olvassák a képeket, mivel a néprajz mint történeti kultúratudomány „a módszeres forráskutatás és a forráskritika terén szerzett tapasztalata révén... kellő kompetenciával és értelmezési kerettel rendelkezik ahhoz, hogy a vizuális kultúra kutatására vállalkozhasson” (46. p.).

Gottfried Korff a művészettörténész Aby Warburg ikonológiai módszerét állítja példaként a néprajzi képkutatás elé, mely a műveket jelentésük mélyebb összefüggéseiben, keletkezési körülményeik és befogadásuk kontextusában igyekszik vizsgálni. Emellett Korff azt is hangsúlyozza, hogy a látás nem pusztán biológiai képesség, hanem kulturálisan

meghatározott s így történetileg változó jelenség. A képekben megnyilvánuló „kollektív emlékezet” (60. p.) és a képek időbeágyazottságának rekonstrukciójához fontos, hogy az „ábrázolás stratégiáit és folyamatát”, illetve „a kulturális látás problémáját” (53. p.) vizsgáljuk.⁹

A képek történeti dimenziója című fejezet első tanulmánya a képi ábrázolások történeti forrásértékének kérdését vizsgálja, s verekedő parasztokat ábrázoló 17. századi holland festmények és metszetek példáján mutatja be, hogyan használhatók a képi ábrázolások a történeti néprajzi vizsgálatokhoz, jelen esetben a konfliktuskezelés ezen sajátos módjának historiográfiájához.¹⁰ Silke Götsch egy schleswig-holsteini paraszt 1830 körüli, illusztrált kéziratának példáján azt mutatja be, hogyan tárható fel egy naiv művész képeinek segítségével az illető „tudáshorizontja”, gondolkodásmódja.¹¹ Daniel Drascek azokat a kulturális technikákat vizsgálja, melyeken keresztül a múlt és a jelen képi világa közötti dialógus megvalósul, nevezetesen, hogy milyen szerepet játszanak a történeti ábrázolások a mai identitásképző és hagyományteremtő folyamatokban.¹²

A képek közvetítése a modern hétköznapiakban című fejezet tanulmányai a képek vizuális kommunikációs folyamatokba való beépülésével foglalkoznak. Albrecht Lehman arra a kérdésre keresi a választ, hogyan kerülnek a „képi képzetek” (*Bildvorstellungen*), azaz a mentális képek az emberek fejébe, hogyan befolyásolják tudatunkat, s milyen szerepet játszik a vizuális emlékezet a világban való tájékozódásban.¹³ Ennek keretében – mintegy esettanulmányként – azt vizsgálja, hogy a táj formáinak és hangulatainak tájképek által közvetített és elsajátított ismerete miként jelenik meg tudásként az elbeszélésekben. A második tanulmány a hétköznapi képáradatból a plakátokat ragadja ki példaként, s az elmúlt fél évszázad plakáttermését vizsgálva megállapítja, hogy a kognitív mellett az érzelmi befogadás is egyre nagyobb teret nyert.¹⁴ Irene Götz Uwe Pörksen képi sztereotípiákra vonatkozó elméletét (Pörksen 1997) alkalmazza a média kori képek, nevezetesen a Németországban élő török bevándorlók kettős állampolgársága körül kibontakozott társadalmi vitát kísérő plakátkampány néprajzi megközelítésére, illetve annak vizsgálatára, hogy mennyiben határozzák meg a képi sztereotípiák a nemzeti identitástudatot.¹⁵ A fejezet utolsó tanulmányában Christoph Köck a tudományok és az úgynevezett „új média” kapcsolatának problematikáját vizsgálja, s megállapítja, hogy az új média (első-sorban az internet) hatására a lineáris mellett egyre nagyobb teret nyer a navigációs befogadás.¹⁶

A negyedik fejezet tanulmányai a képek recepciójával foglalkoznak. Így például Walter Leimburger az emberi test ábrázolásainak példáján elemzi a tudomány és a társadalom képekhez fűződő kirekesztő és befogadó kapcsolatát, illetve azok normatív hatását.¹⁷ Friedemann Schmoll a szakma saját képtermeletését veszi górcső alá, a német néprajzi atlasz (*Atlas der deutschen Volkskunde*) példáján mutatva be, hogyan használták a néprajzosok az atlaszt mint képi ábrázolást „a tudomány megalapozásának stratégiájaként” (249. p.), melynek révén az etnikai kultúra és a földrajzi tér közötti összefüggésekre vonatkozó tudományos megállapításokat a képi ábrázolással támasztották alá.¹⁸ Más, a szakmában alkalmazott ábrázolástechnikákkal, például a fotográfiával vagy a filmmel sajnos a kötet egyetlen tanulmánya sem foglalkozik, jóllehet a néprajztudomány saját képtermeletésére, illetve a képekhez fűződő saját viszonyára vonatkozó reflexió ugyanakkor kétségkívül fontos aspektusa lehetne a néprajzi képtudománynak.

Az utolsó két fejezet tanulmányai közül kiemeljük Franziska Schürchnek a művé-

szet néprajzi vizsgálatának lehetőségeiről szóló írását, mely a *cultural studies* új törekvéseinek hatásáról tanúskodik. A szerző James Clifford művészet-kultúra rendszerére hivatkozva annak az elméleti lehetőségét járja körül, hogy a „művészetet” néprajzi jelenségként, a tárgyi kultúra néprajzi kutatásának elvei szerint vizsgálja, egy sajátos társadalmi gyakorlat eredményének tekintve a művészeti jelenségeket.¹⁹ Hangsúlyozza, hogy a (mű)tárgyak értékelése folyamatosan változik, ezért az ember-tárgy kapcsolatot dinamikus és kölcsönös folyamatként értelmezi. Még meggyőzőbb lett volna az érvelés, ha a szerző konkrét példákon is demonstrálta volna, mennyire működik a gyakorlatban ez az elmélet.

Összefoglalóan tehát elmondhatjuk, hogy a kötetben egy, a vizuális jelenségeket sokoldalúan vizsgáló néprajzi képtudomány képe körvonalazódik. A szerzők között egyetértés van abban, hogy a képfogalomnak átfogónak kell lennie: a belső (mentális) képek éppúgy részei kell hogy legyenek kutatási területének, mint a szóképek, a virtuális, a technikai, a „hagyományos” vagy a háromdimenziós képek. A szerzők a néprajzi képtudomány meghatározó kutatási területeiként jelölik meg a társadalomnak a hétköznapi képeihez fűződő kapcsolatát – különösen a képek előállítását és befogadását –, valamint azok identitásképző és orientációs szerepét. A sok különféle tárgyú tanulmány jól érzékelteti a néprajzra jellemző tematikai, szemléleti, módszertani soféleséget, a képelemzés interdiszciplináris megközelítési lehetőségeit. A vizuális kultúra területén jelenleg folyó néprajzi kutatások mellett képet kapunk a néprajzi képkutatás lehetséges útjairól is. Azonban épp a már-már zavarba ejtő elméleti, módszertani és tematikai sokféleség láttán nehéz eldönteni, mi a specifikuma ennek a néprajzi képtudománynak, s mennyiben különbözik a hasonlóan holisztikus szemléletű vizuális antropológiától. Úgy tűnik, a német néprajztudomány hasonló utat járt be, mint a néprajzi/antropológiai képkutatás hazai úttörője, Kunt Ernő.²⁰ 1988-ban az ő kezdeményezésére tartották Miskolcon, *Bild-Kunde – Volks-Kunde* címmel a harmadik nemzetközi néprajzi képkutató konferenciát, öt évvel később azonban már „vizuális antropológia” néven alapított tanszék a Miskolci Egyetemen. Amint azt a tanszék elnevezése is jelzi, az újonnan létrejött intézmény elsősorban nem a német-skandináv néprajz által az európai etnológia keretei között az 1980-as években kidolgozott, elsősorban a hagyományos (népi) kultúrára irányuló vizuális kutatásokat kívánta követni, hanem az angolszász antropológiai iskolához igyekezett csatlakozni, a vizuális antropológiát mint a látható világ egészére kiterjedő komplex vizsgálódást fogta fel. 1993-ban, a tanszék alapításakor így indokolta ennek szükségességét:

„Kép és identitás fogalma szervesen összekapcsolható az ezredforduló globális kihívásainak megválaszolásával. A fejlett ipari társadalmak új kommunikációs szokásaiban rohamosan tör előre a kép használata... Mind a technikai tudományok, mind pedig a társadalomtudományok kutatói érzékelik, hogy korunk levegőjében itt van a globális vizuális kultúra vizsgálatának, megismerésének, értelmezésének és használatának igénye. A posztindusztriális világhalu halaszthatatlanul igényli a kultúra vizuális dimenziójának beható értelmezését. Az emberi kultúra vizuális vonatkozásainak komplex tanulmányozása azért vált szükségessé, mert korunkat minden korábbi időszaknál jobban jellemzi a vizuális információrobbanás... Ezt a folyamatot a kémiai, optikai, technikai és elektrotechnikai képrögzítő és képtovábbító eljárások gyors fejlődése teszi lehetővé, bontakoztatja ki. Ugyanakkor ezeknek az eszközöknek a humanizálása, kultúrába vonása lassan halad előre. A kép-olvasás, a kép-használat területén igen kevés a társadalmi szinten

tudatos ismeret. Napról napra növekszik a képolvasás analfabétáinak száma, amidőn a közvetlen emberi kapcsolatokban és a tömegkommunikációban egyre növekszik a képi információközlés szerepe.”²¹

Úgy tűnik, a „képi fordulat” hatására a német néprajztudományban is bekövetkezett a hangsúlyeltolódás, s a múlt hagyományos kultúráinak, azok vizuális jelenségeinek kutatása helyett egy tágabb horizontú, a jelenkor, a média korának képi világára fókuszáló kutatási paradigma jutott érvényre. De ha azt a kérdést tesszük fel, sikerült-e a konferenciának a gyakorlatban bemutatni a néprajzi képtudományt mint önálló diszciplínát, akkor a válasz inkább nemleges. Az a benyomásunk, hogy a „néprajzi képtudomány” valamiféle legitimációs kényszer szülte terminológiai invenció, az alkalmazott elméletek és módszerek lényegében megfelelnek a vizuális antropológia, illetve a *visual studies* kritériumainak. Ez a képtudomány tehát már csak nevében néprajzi. És ez így van jól.

JEGYZETEK

1. A jelenség leírására alkalmazott legismertebb metafora eredetileg W. J. T. Mitchell kifejezése (*pictorial turn*), melyet a filozófiai pragmatizmus klasszikusa, Richard Rorty korábbi *nyelvi fordulat* (*linguistic turn*) kifejezésének analógiájára hozott létre (lásd Mitchell 1994). Az *iconic turn* kifejezést Gottfried Boehm alkalmazta 1994-es, *Die Wiederkehr der Bilder* című tanulmányában (Boehm 1994). A *képi fordulatról* lásd az *Exindex* című online képzőművészeti folyóirat tematikus számát: www.exindex.hu/index.php?l=hu&t=tema&tf=09.php.
2. A témáról magyarul is számos antológia jelent meg (Bacsó, szerk. 1997; Thomka, szerk. 1998; Horányi, szerk. 2003; Szőnyi 2004).
3. A témára vonatkozóan lásd például az *Enigma* című folyóirat „Vizuális kultúra” tematikus számát és a szerkesztő, Bán Zsófia bevezető tanulmányát (Bán 2004).
4. Baxandall 1986; Freedberg 1989. A műből magyarul megjelent részletek: Az ábrázolás hatalma: válasz és elfojtás. *Athenaeum* 1993 (4) 216–242; Eleven képmások: a víziók és legendák jelentősége. *Café Babel* 1995 (1–2):133–146; Belting 2003.
5. Lásd a *Virtuelle Institut für Bildwissenschaft* honlapját: www.bildwissenschaft.org, illetve az intézet által kiadott tanulmánykötetet (Sachs-Hombach 2005), valamint az intézet által gondozott on-line folyóiratot: *IMAGE – Zeitschrift für interdisziplinäre Bildforschung*.
6. Ullrich Hägele: *Visuelle Kultur? Thesen zum erweiterten Fachverständnis bildmedialer Forschung* (375–388. p.).
7. Helge Gerndt: *Bildüberlieferung und Bildpraxis. Vorüberlegungen zu einer volkskundlichen Bildwissenschaft* (13–34. p.).
8. Wolfgang Brückner: *Wort oder Bild? Ein europäischer Antagonismus und seine Folgen* (35–38. p.).
9. Gottfried Korff: *Vor, unter und neben der Kunst. Warburgs Methode und die volkskundliche Bildforschung* (49–65. p.).
10. Ruth-E. Mohrmann: *Konfliktrituale im Bild der Frühen Neuzeit* (87–106. p.).
11. Silke Götsch: *Laienmalerei. Ein Bauer und seine Bilder um 1830* (107–119. p.).
12. Daniel Drascek: *Kulturelles Bildgedächtnis und moderne Traditionsbildung*. (121–133. p.).
13. Albrecht Lehmann: *Bilder als Vorbild. Zur Ikonologie des „landschaftlichen Auges”* (157–168. p.).
14. Bärbel Kerkhoff-Hader: *Die alltägliche Bilderflut. Werbung als kulturanalytisches Forschungsfeld* (169–185. p.).
15. Irene Götz: *Nationale „Visiotype”. Zur Wirkmacht inszenierter Bilder im Medienzeitalter* (187–198. p.).
16. Christoph Köck: *Bilderfolgen. Wahrnehmungswandel im Wirkungsfeld Neuer Medien* (199–209. p.).

17. Walter Leimgruber: *Die visuelle Darstellung des menschlichen Körpers. Gesellschaftliche Aus- und Eingrenzungen in der Fotografie* (213–232. p.).
18. Friedemann Schmolz: *Wie kommt das Volk in die Karte? Zur Visualisierung volkskundlichen Wissens im „Atlas der deutschen Volkskunde“* (233–250. p.).
19. Franziska Schürch: *Überlegungen zu einer Volkskunde der Kunst* (367–373. p.).
20. Ebből a szempontból különösen a fényképek paraszti használatára vonatkozó kutatásait említhetjük (lásd Kunt 2003).
21. Vö. Kunt, szerk. 1993; idézi Bán é. n.

IRODALOM

BACSO BÉLA, SZERK.

1997 *Kép – fenomén – valóság*. Budapest: Kijárat.

BÁN ANDRÁS

é. n. *Vizuális antropológia vs. vizuális kultúra?* Internetcím: www.magyarépitomuveszet.hu/vizkult.php.

BÁN ZSÓFIA

2004 *Lát-hatás*. Bevezetés „A vizuális kultúra tudomány mai kérdései” című válogatáshoz. *Enigma* 11(41):11–16.

BAXANDALL, MICHAEL

1986 *Reneszánsz szemlélet, reneszánsz festészet*. Budapest: Corvina.

BELTING, HANS

2003 *Kép-antropológia. Képtudományi vázlatok*. Budapest: Kijárat.

BOEHM, GOTTFRIED

1994 *Die Wiederkehr der Bilder. In Was ist ein Bild?* G. Boehm, Hrsg. 11–38. München: Fink.

BREDNICH, ROLF WILHELM

1989 *Populäre Bildmedien. Vorträge des 2. Symposiums für Ethnologische Bildforschung*, Reinhausen bei Göttingen 1986. Rolf Wilhelm Brednich – Andreas Hartmann, Hrsg. Göttingen: Volker Schmerse.

BRINGÉUS, NILS-ARVID

1982 *Volkstümliche Bilderkunde. Formale Kennzeichen von Bildinhalten*. München: Callwey.

BRINGÉUS, NILS-ARVID, ED.

1986 *Man and picture. Papers from the First International Symposium for Ethnological Picture Research in Lund 1984*. Stockholm: Almqvist & Wiksell.

BRÜCKNER, WOLFGANG

1966 *Bildnis und Brauch. Studien zur Bildfunktion der Effigies*. Berlin: Erich Schmidt.

FREEDBERG, DAVID

1989 The power of images. Studies in the history and theory of response. Chicago: Chicago University Press.

GERNDT, HELGE

2002 Kulturwissenschaft im Zeitalter der Globalisierung. Volkskundliche Markierungen. Münster: Waxmann. /Münchner Beiträge zur Volkskunde, 31./

HORÁNYI ÖZSÉB, SZERK.

2003 A sokarcú kép. Válogatott tanulmányok a képek logikájáról. Budapest: Typotex.

KRETZENBACHER, LEOPOLD

1971 Bilder und Legenden. Erwandertes und erlebtes Bilder-Denken und Bild-Erzählen zwischen Byzanz und dem Abendlande. Klagenfurt: Habelt.

KUNT ERNŐ

1990 Bild-Kunde – Volks-Kunde. Die III. Internationalen Tagung des Volkskundlichen Bildforschung Komitee bei SIEF/UNESCO Miskolc (Ungarn) 5–10. April 1988. H. n. [Miskolc]: k. n. [Herman Ottó Múzeum].

2003 Az antropológia keresése. Válogatott tanulmányok. Budapest: L'Harmattan.

KUNT ERNŐ, SZERK.

1993 A vizuális antropológia tanterve az 1993/94-es tanévre. Miskolc: k.n.

MIRZOEFF, NICHOLAS

2000 Mi a vizuális kultúra? Ex Symposion 32:27–32.

MITCHELL, WILLIAM J. THOMAS

1994 Picture theory. Essays on verbal and visual representation. Chicago: Chicago University Press.

PÖRKSEN, UWE

1997 Weltmarkt der Bilder. Eine Philosophie der Visiotype. Stuttgart: Klett-Cotta.

SACHS-HOMBACH, KLAUS

2005 Bildwissenschaft. Zwischen Reflexion und Anwendung. Köln: Halem.

SAJÓ TAMÁS

1991 Ami a képbe belefér (és ami nem). BUKSZ 3(1):37–43.

SCHARFE, MARTIN

1968 Evangelische Andachtsbilder. Studien zu Intention und Funktion des Bildes in der Frömmigkeitsgeschichte vornehmlich des schwäbischen Raumes. Stuttgart: Müller & Gräff.

SZŐNYI GYÖRGY ENDRE

2004 Pictura & Scriptura. Szeged: JATEPress. /Ikonológia és műértelmezés, 10./

THOMKA BEÁTA, SZERK.

1998 Képelemzés. Budapest: Kijárat. /Narratívák, 1./